

Улога цивилног друштва у демократској цивилној контроли војске

УДК: 355.1.078.3

Срђан Ситарчевић, потпоручник

Смисао контроле војске је усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву. У савременом демократском друштвима не постоји само једна политичка институција која полаже право на апсолутну моћ; она је расута на већи број институција друштва. Политичке институције државе се све чешће схватају као једна врста у мношву актера који својим деловањем утичу на друштвене процесе. Јавности, друштвени покрети, независни медији, невладине организације, универзитетски и истраживачки институти и верске организације чине исprepleћану хоризонталну мрежу различитих односа и утицаја, која није хијерархијски изнад војске, али на коју треба рачунати као на партнера државе. Делујући на основу моћи већине (јавности), информација (медији), знања (универзитетски и истраживачки институти), вере (цркве), цивилних права, акције и идеала (НВО и друштвени покрети) ови актери цивилног друштва поседују све важнији и потребнији контролори државне власти и војске. Пути ка унапређивању демократске цивилне контроле војске нужно води ка отварању војске према цивилном друштву, нарочито у савременом свету чији лик мења глобализација, а нови безбедносни изазови, ризици и претње доводе у питање безбедност свих грађана у свим земљама.

У Србији, као и у осталим демократским земљама, цивилно-војни односи не могу да буду зашорени у јојмовном пару војска – државна власт. Усисавањање мостова међусобној поверења и разумевања државних институција и институција цивилног друштва предуслов је свеколико најређка.

Кључне речи: цивилно друштво, држава, војска, грађани, јавни интерес, цивилна контрола војске, јавност, јавно мишљење, независни медији, невладине организације, универзитетски, цркве, друштвени покрети, демократија.

Увод

Државу чини систем власти који преко одговарајућих органа уређује, усмерава и контролише живот заједнице на одређеној територији. Неки од тих органа формирају се на изборима, док су други професионални и своју функцију врше на основу специфичних знања, без верификације на изборима, али морају да буду потчињени носиоцима политичког суверенитета. Једна од најважнијих професионалних институција јесте војска, која, уколико се политички злоупотреби или осамостали („држава у држави“), може да постане значајан, па и пресудан актер у политичким догађајима. Зато се контроли или надзору над војском одувек поклањала велика пажња, тим пре што држава треба да потчини војску не слабећи њену способност да одговори стратешким потребама.

У европским монархијама аристократија је била и цивилна и војна елита, па је из те позиције располагала армијом као средством за заштиту својих интереса. Двадесети век је упознао политизацију и идеологизацију војске у тоталитарним режимима као прилично чврст модел контроле оружаних снага. Истовремено, у земљама либералне демократије развијали су се различити модели демократске цивилне контроле оружаних снага, чију суштину чине три нивоа контроле: вертикална, хоризонтална и самоконтрола. Вертикалну контролу војске остварује политичка држава преко својих институција које се на хијерархијској лествици налазе изнад војске. Хоризонталну контролу војске остварују актери цивилног друштва (јавност, медији, невладине организације, истраживачке организације, црква, друштвени покрети) који нису у хијерархијском односу са војском, али су есенцијално заинтересовани за њен рад. Самоконтрола војске постиже се интериоризацијом вредности демократског друштва у самој војсци, уз прихватање чињенице да принципи командовања захтевају постојање извесног степена ауторитарности у односима унутар војне организације.

Војску није могуће физички потчинити; њена послушност је културолошког, психолошког и социолошког порекла. Смисао контроле војске јесте усклађивање војних активности са владајућим системом вредности у друштву. У савременим демократским друштвима не постоји само једна политичка институција која полаже право на апсолутну моћ, већ је моћ расута на већи број институција друштва. Политичке институције државе све чешће се схватају као једна врста у мноштву актера који својим деловањем утичу на друштвене процесе. Зато се оправдано говори о хоризонтализацији друштва или о умреженом друштву. У таквом друштву проблем цивилне контроле војске није и не може бити само однос између војске и државе. Цивилно-војни односи треба да се посматрају у троуглу чија су темена политичка држава, војска и цивилно друштво.

Улога цивилног друштва у демократској цивилној контроли војске се, ипак, често занемарује. Теоријско проучавање цивилно-војних односа, чини се, не прати у довољној мери пораст значаја и утицаја цивилног друштва на ову важну област друштвених односа у модерним, а нарочито у постсоцијалистичким друштвима. Систематско проучавање улоге коју цивилно друштво има у демократској цивилној контроли војске велики је изазов за истраживаче на пољу друштвених наука, посебно за социологе војске и политикологе.

Укључивање цивилној друштва у демократску цивилну контролу војске

Вековима се политичка моћ државе често заснивала на војној сили.¹ Још док су се прве речи исписивале на глиненим таблицама и папирусу постало је јасно да онај ко располаже оружаном силом може да посегне за

¹ Славни британски адмирал Нелсон је једном приликом рекао: „Британска ратна флота је најбољи преговарач у Европи“. Семјуел П. Хантингтон, *Војник и држава*, Прометеј, Београд, 2004, стр. 73.

влашћу, моћи и богатством и да промени политичке односе у своју корист. Зато и не чуди да је Аристотел само једним питањем озбиљно уздрмао Платонову визију идеалне државе којом би требало да управљају најмудрији, а најхрабрији да је чувају: „Ко ће чувати чуваре“? Ово најстарије питање које се односи на контролу војске Хејвуд сматра и најстаријим демократским питањем, јер је у њему исказана жеља да се индивидуа сачува од свемоћне власти.²

Већ су филозофи старе Грчке учили да моћ има необичну потребу да се стално шири и бескрајно умножава. То иманентно својство моћи називали су плеонексија, а политичку мисао и делатност усмеравали су ка проналажењу начина којима би зауставили њен ход у бескрај. Зато су стари Грци веома ценили добре уставе, непосредну демократију и политичке врлине, а изнад свега меру.³

И нововековне политичке теорије трагају за начинима помоћу којих би се ограничила неумерена моћ државе. Једну од најзначајнијих идеја понудио је Џон Лок. Реч је о идеји конституционализма и ограничене владе, која је поникла са тла теорије друштвеног уговора „као пута којим се из природног стања прелази у цивилизовано политичко стање.“⁴

Друга идеја има корене у теоријама о природним правима. У питању је идеја владавине права и правне државе. Нововековна филозофска мисао померила је тежиште свог интересовања са теолошке проблематике на рационалну. У таквом филозофском оквиру је идеја „божанског права“, којом су се легитимисале европске апсолутне монархије, могла да буде замењена идејом природних права човека. Гаранција неотуђивих природних права не може да буде воља једног човека – суверена, или групе људи, ма колико она била бројна, већ искључиво праведни закони који, као израз опште воље, важе за све.

Трећу идеју понудио је Монтескје, залажући се за поделу власти на законодавну, извршну и судску, што је у англо-америчкој пракси резултовало равнотежом и међусобном провером власти.

Конечно, од средине осамнаестог до средине деветнаестог века уобличила се и усталила идеја и пракса цивилног друштва, као најширег друштвеног облика ограничавања политичке моћи државе и контроле њене власти. О разлици која постоји између друштва и државе најупечатљивије је писао Томас Пејн. По његовом мишљењу друштво и држава имају потпуно различите изворе. „Друштво је производ наших жеља, а држава наших грешака; друштво подстиче на срећу позитивно уједињавајући наше осећаје, држава негативно ограничавајући наше мане. Једно охрабрује дружење, друго ствара разлике. Друштво штити, држава кажњава.“⁵

² Хејвуд Ендру, *Политика*, Слио, Београд, 2004, стр. 144.

³ Павловић Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 66–67.

⁴ *Исто*, стр. 67.

⁵ Цитирано по: Павловић Вукашин, наведено дело, стр. 13.

Два доминантна класична концепта цивилног друштва, поникла из германске и англо-америчке културне традиције, разликују се управо по наглашавању политичког решавања друштвених проблема (апотеоза државе), односно потенцирању друштвеног решавања друштвених питања (апотеоза друштва).⁶

Наравно, савремени појам цивилног друштва разликује се од класичног. Професор Вукашин Павловић уочава најмање две специфичне равни појма цивилног друштва: теоријско-аналитичку и нормативно-мобилизаторску. У теоријско-аналитичкој равни цивилно друштво представља „агрегатни појам којим се означава специфичан скуп друштвених комуникација и социјалних веза, социјалних институција и друштвених вредности, чији су главни актери: грађанин са својим цивилним правима; грађанске (неполитичке, невладине) организације, удружења, друштвени покрети и грађанске институције; и све оно што се у модерном друштву обухвата термином јавност“.⁷ Тако се унутар цивилног друштва аналитички могу разликовати три нивоа: грађанин, асоцијације грађана и јавност. Институције које су у директном односу са цивилним друштвом су породица, црква, приватни фондови, добротворна удружења, образовни систем и универзитети, слободна штампа и независни медији и др. У другој, нормативно-мобилизаторској равни, цивилно друштво „има превасходно статус нормативног концепта, који служи и помаже да се мотивишу и мобилишу грађани и остали социјални актери како би установили и развили различите садржаје и облике цивилних активности“.⁸

Ипак, значај развоја цивилног друштва и његовог учешћа у јавном животу, као противтеже држави, остао је у сржи појма од његовог заметка у политичкој мисли Макијавелија, Лока, Монтескјеа и Пејна до савремених теорија.

Друго битно обележје цивилног друштва је његова дистинкција од свега што представља *status militaris*. Цивилно друштво почива на индивидуи која се не доживљава као поданик, него као грађанин,⁹ и на могућностима грађанских удружења, организација и друштвених покрета да битно утичу на решавање друштвених проблема и значајно одреде државну политику. С друге стране, војска је хијерархијски устројена, бирократизована друштвена организација која почива на принципима командовања. Наглашена субординација, право војног старешине вишег нивоа командовања (претпостављеног) да одлучује и дужност старешине нижег нивоа командовања (потчињеног) да извршава наређења, чини војску најауторитарнијом институцијом друштва. Управо та карактеристика војске, уз њену дру-

⁶ *Истио*, стр. 18.

⁷ *Истио*, стр. 53.

⁸ *Истио*, стр. 53–54.

⁹ „Полазна тачка концепта цивилног друштва је грађанин са својим индивидуалним цивилним правима, а у његовом средишту су грађанске организације и удружења“, Павловић Вукашин, наведено дело, стр. 56.

штвену затвореност, корпоративност и управљање силом, чини темељ цивилно-војног парадокса у демократским друштвима. „Како једна недемократска организација може бранити демократско друштво? Које су гаранције да друштво може поседовати велику војну силу која ће га штитити, а да истовремено та сила не постане и сувише доминантна у том друштву“?¹⁰

Вилхем Хајнрих Рил је средином деветнаестог века уврстио цивилно друштво у „знакове времена“ или концептуалне кодове епохе, сматрајући овај појам једном од неколико великих истина којима се објашњава свет.¹¹ Овај став је актуелан и данас, те се ни једно значајно друштвено питање не може посматрати изоловано од цивилног друштва. Тако се ни питање демократске цивилне контроле војске не може ваљано сагледати у појмовном пару држава – војска, него у динамичном троуглу чија темена чине држава, војска и цивилно друштво.

Цивилно друштво је због више разлога заинтересовано за питања која се тичу политике одбране и надзора над војском.

Прво, највећу претњу за цивилно друштво представљају рат и ванредно стање, јер у тим случајевима престају да важе (цивилна) грађанска права, а друштво, уместо цивилног, постаје милитаристичко. Тада се повећавају изгледи да војска буде (зло)употребљена у сврхе политичке доминације. Принципе цивилног друштва, такође, угрожавају и „режими мача“,¹² па могућност друштвеног осамостаљења војске или њеног понашања као државе у држави (*status in statu*) представља велику опасност за опстанак цивилног друштва. То је и најзначајнији политички разлог због којег је цивилно друштво заинтересовано за демократску цивилну контролу војске. И сам појам контрола или надзор указује на одређен степен неповерења према војном начину организовања, који треба да остане унутар ограда касарни.

Други разлог односи се на безбедност друштва. Људска права и слободе не угрожавају само ауторитарне тенденције унутар једне земље, него и широк спектар безбедносних изазова, ризика и претњи, карактеристичних за модерни свет. Најзначајнија друштвена улога војске је заштита друштва од оружаног угрожавања споља, те је логична и животна заинтересованост цивилног друштва за квалитативне и квантитативне могућности друштвене институције која обавља овако значајну улогу.

Треће, грађани плаћајући порез, пунећи државну благајну из које се део средстава издваја за војни буџет. Тако грађани, посредно, преко државе, финансирају војску и њене активности, па, у складу са демократским принципима, имају право да знају како се њихов новац користи.

¹⁰ Борн Ханс, Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије, у: Хаџић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције у СРЈ*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 192.

¹¹ Павловић Вукашин, наведено дело, стр. 12.

¹² Сартори Ђовани, *Демократија – шта је то?*, СИД, Подгорица, 2001, стр. 272.

Четврто, војне интеграције чине важан сегмент евро-атлантских интеграција, па је цивилно друштво у свакој земљи, која је обухваћена овим умрежавањем држава (или тежи томе), суштински заинтересовано за интегративне потенцијале војске своје земље. Чак су и антиглобалистички покрети заинтересовани за ове могућности војске, али им се противе и теже да их оспоре или да умање њихов значај.

Затим, „војничка храброст“ се одувек сматрала једом од кључних вредности, важним политичким ресурсом.¹³ У савременом свету ова вредност добија ново значење. Све више се говори о „извозу безбедности“, што у пракси значи учешће војске у мировним операцијама и војним интервенцијама широм света. Цивилно друштво, дакако, не може остати по страни када је реч о овако важном питању које дотиче области спољне политике, безбедности, међународног права, људских права и економије.

На крају, цивилно друштво је заинтересовано за поштовање људских права припадника војске унутар саме војне организације, било да је реч о професионалним припадницима или регрутном саставу, као и за људска права маргинализованих друштвених група (жена, особа са посебним потребама, сексуалних мањина и др.) у војсци и у односу на војску.

На основу ових разлога, поред вертикалне цивилне контроле војске, коју обављају државни органи (парламент са својим одборима и влада – углавном преко министарства одбране) и која обухвата буџетску контролу, стварање и мењање законског оквира који дефинише поље одбране, улогу и задатке војске, именовање високих официра и сл., настала је и хоризонтална компонента демократске цивилне контроле војске, коју обављају друштвене институције заинтересоване за рад и функције оружаних снага.

Такође, својом функцијом социјализације и великим значајем у развоју демократске политичке културе, цивилно друштво има одлучујући утицај на самоконтролу, то јест интериоризацију основних вредности демократског друштва у војним круговима, њиховог прихватања међу припадницима војске, што је важан део цивилне контроле војске.

Активни цивилни друштва у демократској цивилној контроли војске

Јавности и јавно мњење

Иако цивилно-војни односи у модерном смислу настају са грађанским буржоаским револуцијама, цивилно друштво није одмах након револуција било укључено у цивилну контролу над оружаним снагама.¹⁴ Дуго се у међународним односима рат третирао као ексклузивно право државе, па је све што се рата тиче посматрано као државни домен. Тек је развој јавности и јавног мњења променио ово стање.

¹³ Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997, стр. 94.

¹⁴ Годорић Слободан, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004, стр 5–6. и 33–49.

Јирген Хабермас сматра да се модерна јавност, која се битно разликује од јавности грчке агоре и репрезентативне јавности феудалних дворова и црквених храмова, рађа у крилу већ развијеног грађанског друштва. По Хабермасовом мишљењу основно значење јавности упућује на јавно или опште добро свих грађана, али се јавност као посебна сфера обликује тек са диференцијацијом приватног домена од јавног. Грађанско друштво, затим, јасно одвајајући јавну власт од приватног домена, један сегмент приватног поставља у жижу јавног интереса. „Оваква јавност развија се, наиме, у оној мери у којој не само власт увиђа да је приватна сфера грађанског друштва од јавног интереса, већ и поданици уочавају да је она од интереса за њих саме“.¹⁵

Ђовани Сартори, велико име савремене политичке мисли, јавност дефинише као грађане који имају мишљење о вођењу јавних послова. То мишљење се назива јавним јер је потекло од многих (од јавности) и јер обухвата области које имају јавну природу (општи интерес, заједничко добро, *res publica*). Сартори, дакле, сматра да јавно мишљење има две суштинске карактеристике: дифузију у јавности и позивање на јавну ствар. Али, за ово разматрање је много значајније Сарторијево објашњење формирања јавног мишљења и природе његовог утицаја на политичке одлуке владајућег круга.

Сартори наводи три модалитета по којима се формира јавно мишљење: 1) каскадним силаском од елите надоле, 2) од базе навише (где главну улогу имају интелектуалци) и 3) идентификацијом са реперним групама (породицом, вршњацима, радним окружењем, партијским, религиозним, класним, етничким и другим идентификационим групама). Улога коју цивилно друштво има у формирању јавног мишљења неспорна је за други и трећи модалитет. Али, и у каскадном силаску од елите надоле запажену улогу имају „лидери локалног мишљења“ и *demos*, масовна јавност. У складу са својом перцепцијом демократије, која би требало да буде изборна меритократија, а мора да буде селективна полиархија, Сартори сматра да процеси мишљења не полазе од народа, него долазе на процену народа. А, пошто се у демократији конфликти решавају без принуде и насиља, на основу већинског критеријума, владавина мора бити утемељена на мишљењу оних којима се влада.¹⁶ Зато се јавно мишљење појављује као израз воље већине и као делатна снага. „Суверени народ који нема шта да каже је испразни суверен, карта без адута“.¹⁷

Када је Емил Зола 1898. године објавио своје чувено *Општурујем*, упућено председнику Француске поводом афере Драјфус, вероватно није ни слутио какву и колику ће промену политичка подела, која је у то време поларисала француско друштво на продрајфусовце и антидрајфусовце, изазвати у цивилно-војним односима. Наиме, француско цивилно дру-

¹⁵ Хабермас Јирген, *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969, стр. 34–35.

¹⁶ Сартори Ђовани, *Демократија – ишија је ишо?*, CID, Подгорица, 2001, стр. 122–128, 130, 144 и 163.

¹⁷ *Ишио*, стр. 122.

штво, пробуђено сазнањем да је генералштабни капетан Драјфус осуђен на доживотну робију због дела шпијунаже које није починио, покренуло је велику расправу и политичку борбу за права једног неправедно осуђеног човека, жртвованог ради сигурности конзервативне војне елите Француске тог времена. Судски епилог ове познате афера била је рехабилитација Драјфуса 1906. године, а политички значај тих догађаја који су потресли француско друштво није се дао омеђити границама једне државе, нити заборавити након читавог једног века. Из афере Драјфус настало је „уверење да је не само државна власт, већ и јавно мњење довољно компетентно да се изјашњава о војним питањима“.¹⁸

У погледу демократске цивилне контроле војске јавност може да буде присутна на два начина: 1) у виду очекивања која цивилно друштво ставља пред војску и војну елиту; 2) у јавним расправама које се односе на најважнија питања система одбране и цивилно-војних односа (као што су дефинисање нормативних претпоставки за цивилну контролу војске, повећање транспарентности цивилно-војних односа, потреба за цивилном контролом над војним службама безбедности, успостављање цивилне контроле над радом војних судова и њихово укључивање у систем цивилног правосуђа, побољшање нормативних и доктринарних решења у сфери одбране, и др.) и на положај појединаца или неких, често маргинализованих, друштвених група у војсци (нпр. жена, сексуалних мањина, Рома и др.).

Наравно, припадницима војске је стало да буду цењени у јавности и да њихове активности буду прихваћене и подржаване, што подразумева и одређени степен легитимитета, неопходан за нормално постојање и рад. У земљама западне демократије од војске се углавном очекује да спречава агресију и, ако до ње дође, успешно брани земљу; да пружи помоћ цивилним властима и становништву на подручјима угроженим елементарним непогодама и другим несрећама; и, за ово разматрање најважније, да војска мора да уважава основне друштвене вредности и правила понашања, те да не сме да образује сопствену супкултуру одвојену од друштва.¹⁹

У западним земљама, такође, постоји тренд све оштријег критиковања војске у јавности. Такав тренд доприноси повећању броја и динамике расправа о питањима која се односе на војску, јер је сада војска у позицији да доказује како би промене утицале на њену ефикасност, уместо да, као раније, доказивање препусти заговорницима промена.²⁰

Цивилно друштво би требало да задржи критички став према војсци, јер сваки некритички и пристрасни приступ може да доведе до преваге нецивилног или „рђавог цивилног друштва“.²¹ Али, цивилно друштво треба да има у виду да

¹⁸ Вјатр Жежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987, стр. 111.

¹⁹ Малешкић Марјан, *Цивилно-војни односи у Словенији – проблеми и перспективе*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 243–244.

²⁰ Кулман Јирген, Калахан Жан, *Инцидентна војска у демократски поредак – искуства Немачке*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 142.

²¹ Павловић Вукашин, наведено дело, стр. 104. и 110–112.

војска обавља једну државотворну улогу, те да своју критичку оштрицу усмери ка оним местима у систему одбране која не функционишу на задовољавајући начин. Да би ваљано контролисало војску, цивилно друштво мора да буде информисано, а носиоци јавних расправа и медијски посленици компетентни.

Независни медији

Носиоци информисања у демократским друштвима су слободна штампа и независни медији. У савременом добу, у којем знање и информације представљају најзначајније ресурсе и погонску снагу цивилизацијског развоја, а omasовљена средства телекомуникације омогућавају компресију простора и времена, значај независних медија се вишеструко повећао. Зато и не чуди чињеница да се о медијима и медијским посленицима говори као о „седмој сили“.

Медијско праћење одвијања државних послова укључује и цивилну контролу војске. Однос између војске и медија могао би се описати као амбивалентни однос „љубави и мржње“.²²

Војсци су медији потребни као посредници који треба да пласирају у јавност одговарајуће информације и, на тај начин, служе промовисању рада војске и надлежног министарства. Новинари, често, одлучујуће утичу на „дневни ред“, те бирају теме које су најактуелније за јавност. Медији, такође, могу да одреде смер којим ће се кретати расправа и утичу на јавност да подржи предлог закона о војсци, војни буџет или неку војну активност или да им се успротиви.

С друге стране, војска „не воли медије и понекад се жали да негативан став према њој у медијима односи превагу“.²³ „Медији су склони мишљењу да војни званичници чине све што је у њиховој моћи како би избегли откривање било чега што оружане снаге може приказати у лошем светлу“.²⁴

Да би се „фатална привлачност“ између војске и медија претворила у плодносну сарадњу неопходно је остварити одређени ниво транспарентности у сфери одбране. За све политичке системе карактеристична је тежња војних кругова да се војни послови покривају велом војне тајне, чак и када то није потребно. С обзиром на обавезу чланица ОЕБС да јачају безбедност и међусобно поверење, која датира од састанка у Бечу 1990. године, транспарентност у сфери одбране постаје међународна категорија.²⁵

²² Борн Ханс, *Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 215.

²³ *Истио*.

²⁴ Кулман Јирген, Калахан Жан, *Информисање војске у демократски поредак – искуства Немачке*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 162.

²⁵ Тим документом чланице су се обавезале да годишње размењују информације о јачини и распореду војних снага, плановима о развоју већих система наоружања и опреме и војним буџетима; предвиђени су и инструменти за консултације и сарадњу у вези са неуобичајеним војним активностима, о редовној најави обимнијих војних вежби, слању посматрачких мисија и др. Тимотиј Милорад, Примена начела цивилне контроле војске у транзицијским земљама, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 49–50.

Тако се дошло до апсурда да је међународна јавност боље информисана о питањима одбране од домаће јавности. Ова ситуација може се превазићи само ако војни врх и државни руководиоци схвате да информативна политика није средство за личну промоцију и промовисање сопствених интереса. Редовна и исцрпна информисања морају јавности да пруже стварне информације на основу којих ће грађани моћи да донесу свој суд о вођењу послова војске и одбране, и одговорно учествују у креирању политике одбране. Медији, такође, треба да схвате специфичности војне организације и значај њене друштвене улоге, па да критички, али компетентно, прате њен рад и позиционирање у демократском друштву. На медијима је да, *sine ira et studio*, консултујући стручњаке из редова војске, адекватних политичких структура, одређених невладиних организација, одговарајућих истраживачких установа и са универзитета, посматрајући све аспекте проблема, информишу грађане.

Невлагине организације

На праву човека и грађанина да се удружује са другим људима почива савремена демократија. Немоћ појединца пред већином, пред друштвом и државом, позната још Аристотелу, у демократском систему може се надокнадити управо удруживањем појединаца. Та спонтана грађанска удружења не могу да замене државну власт, али су важан актер демократизације друштва. Њихова активност је нужно политичка, у смислу бриге за *res publica*, па је усмерена према држави. Државна власт, пошто се легитимише политичком репрезентацијом, мора да води рачуна о захтевима и мишљењу грађана (бирача), међу којима су грађани самоорганизовани у невладине организације (НВО)²⁶ важан део. Зато у савременим демократским друштвима постоји комуникација између владе и невладиног сектора, као начин на који друштво преноси своје захтеве на политички систем; интензитет те комуникације све више се повећава, тако да се НВО називају „новим партнерима државе.“²⁷

Значај невладиних, непрофитних организација у свету све је већи и готово да нема области друштвеног деловања у коју оне, својим активностима, нису укључене. Различите невладине организације и удружења грађана стварају мрежу односа независних од државе и повећавају партиципацију грађана и њихову одговорност за себе и друштво, на чему се заснива демократско уређење.

У последње две деценије запажа се нагли раст непрофитног организовања грађана. У Сједињеним Америчким Државама и западноевропским

²⁶ „НВО су оне организације које су настале на основу приватне иницијативе са циљем задовољења одређених општих или заједничких интереса, потреба и мотива грађана, на некомерцијалној, непрофитној и непартијској основи, независно од државе и уз добровољно учешће и партиципацију њихових оснивача“. Пауновић Жарко, *Невлагине организације*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 30.

²⁷ *Исио*, стр. 12, 58, 142, 155 и 156.

земљама ова појава се објашњава кризом државе благостања, падом кеј-нзијанске политичке елите, кризом друштвеног развоја, кризом савремене породице и еколошком кризом. У источноевропским постсоцијалистичким земљама буђење трећег сектора тумачи се у контексту свеобухватне трансформације (политичке, економске, безбедносне, нормативно-правне, итд.) тих земаља.

Велики значај непрофитног сектора није остао незапажен ни у међународним политичким токовима. Потребу партнерства са НВО признају и међународна тела попут Уједињених нација, Европске уније, Савета Европе и Светске банке. Све ове институције имају посебна одељења за сарадњу са НВО, а неке НВО имају консултативни статус. И Организација за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС) има службу за сарадњу са НВО која носи назив Биро за демократске институције и људска права.²⁸ Дакле, ОЕБС има потребу за сарадњом са невладиним сектором када је реч о решавању осетљивих проблема из домена функционисања демократских институција и поштовања људских права, као основе безбедности демократских друштава.

Невладине организације се проблемима цивилно-војних односа и цивилне контроле војске могу бавити посредно и непосредно. Посредно се баве оне НВО којима оружане снаге и њихове активности нису у жижи интересовања, већ се те тематике дотичу повремено, са аспекта свог посебног интересовања (нпр. НВО које се баве екологијом, заштитом људских права, борбом против корупције и сл.). Када се заинтересују за решавање одређеног проблема у војсци, ове НВО учествују у јавним дебатама и семинарима, захтевају реакцију одговарајућих политичких структура, а могу да имају и велику улогу у објављивању важних и релевантних података и утичу на формирање јавног мњења. Ипак, ове организације могу и да прецене своју стручност, те да постављају захтеве чије би испуњење негативно утицало на војну ефикасност.

Оружаним снагама непосредно се баве НВО чије су активности директно и непрекидно усмерене ка решавању друштвених питања у сфери одбране и безбедности, које су се специјализовале за цивилно-војне односе. Неке од тих организација су „повезане са одређеним групама из редова оружаних снага и циљ им је да заштите њихове интересе“.²⁹ Друге имају шири циљ – да унапреде „знање и разумевање односа између друштва и оружаних снага“ и допринесу „решавању проблема који се могу јавити у оквиру тог односа“.³⁰ Оне истражују цивилно-војне односе, промовишу концепт демократске цивилне контроле војске, подстичу јавни интерес за ефикасност система одбране, едукују грађане и представнике медија, под-

²⁸ *Исио*, стр. 19–21.

²⁹ На пример, у Холандији постоји Фондација жена у униформи, Фондација за хомосексуалност у оружаним снагама и Удружење ветерана. Борн Ханс, *Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 216.

³⁰ *Исио*.

стичу стручне и јавне расправе, иницијативама и предлозима доприносе решавању проблема у цивилно-војним односима, отварају канале за међународни трансфер знања и искустава о цивилној контроли војске и др.

Улога трећег сектора у хоризонталној контроли војске је значајна, јер НВО спајају грађанску иницијативу са стручношћу. Ипак, на пољу сарадње између војске и НВО није се учинило довољно. Војна сфера је законски и судски високо заштићена, а и традиционално је најмање доступна невладиној сектору. Један од најзначајнијих разлога за овакво стање објаснио је Роберт Дал у својој књизи „Дилеме плуралистичке демократије“. Дал сматра да поред свих пожељних својстава, независне организације имају и негативна својства: њихова независност им омогућава да причињавају штету. „Организације могу искористити прилику да повећају или одражавају неправду, уместо да је смањују, да подстичу уски егоизам својих чланова на уштрб бриге за шире друштвено добро и, чак, да ослабе или униште саму демократију“.³¹ Решење ове дилеме демократије је у успостављању одговарајућег нивоа синхронизације аутономије независних организација и контроле над њима, што је једна од брига савремене државе. Али, поред законског оквира и бриге државе, потребно је и међусобно поверење између војске и компетентних НВО.

Универзитетски и истраживачки институти

Универзитети и истраживачки институти имају значајну улогу у хоризонталној цивилној контроли војске и цивилно-војним односима уопште. Да би се разумели сви аспекти ових односа, неопходно је систематично проучавање ове важне и осетљиве области; ако се жели озбиљна јавна расправа, у њој треба да учествују компетентни људи; у правилном разумевању неког проблема грађанима ће помоћи стручњаци; едукацијом младих људи и њиховим оспособљавањем за критичко промишљање друштвене стварности баве се професори.

У већини демократских земаља постоји интензивна сарадња између војних академија и цивилних факултета. Циљ те сарадње није само истовремено стицање дипломе војног и цивилног образовања, него и социјализација будућих старешина. Учећи од професора цивилних факултета, студенти војних академија усвајају шире, демократске, друштвене вредности. То је истовремено и врло ефикасна превенција дистанцирања војске од друштва које је дужна да брани и заматак самоконтроле војске.

Бољем међусобном разумевању војске и цивилног друштва велики допринос може дати социологија војске. Ова научна дисциплина је још увек недовољно развијена у свету, мада бројна горка искуства ратова и политичких злоупотреба војске опомињу да би јој требало посветити више труда и креативне енергије. У неким земљама постоје институти за друштвена

³¹ Дал Роберт, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1994, стр. 27.

истраживања оружаних снага.³² Влада и парламент обрађају се овим институтима (или неким другим, независним институтима) када треба спровести истраживање о проблемима који се јављају у оружаним снагама.³³ Али, треба рећи да квалитет тих истраживања или могућност објављивања научних радова зависи од степена аутономије истраживачког института.

Поред учешћа у јавним дебатама, интелектуалци који се научно баве сфером безбедности и цивилно-војним односима, пре него што у се државним институцијама донесу важне одлуке од непобитног значаја за ову проблематику, често организују семинаре чији закључци могу да буду од користи политичком руководству. Они, такође, упућују отворена писма уредницима водећих листова или у њима објављују чланке, гостују у ТВ и радио-емисијама, а могу и да покрену стручне часописе.

Цркве

У савременим демократским друштвима грађани уживају слободу вероисповести и верског организовања, а верске организације су одвојене од државе. Држава даје правни оквир, али цркве уживају висок степен аутономије унутар тог оквира. Цркве, с друге стране, не учествују у државној власти, али могу да испоље утицај на државу преко својих верника, који, наравно, имају право гласа. Тај утицај може се посматрати на локалном нивоу (утицај духовника у локалним срединама, месним заједницама и општинама), националном нивоу (утицај који остварују угледни црквени великодостојници) и међународном нивоу (нпр. утицај папе или васељенског патријарха). Иако у савременим демократијама преовладава мишљење да цркве не треба да се уплићу у политичке проблеме, осим позивима на мир и толеранцију и хуманитарним радом, не може да се занемари улога верских организација у решавању великог броја друштвених питања, од проблема савремене породице, питања абортуса, образовања, моралних дилема у вези са даљим некритичким развојем науке, до решавања међуетничких (често међуконфесионалних) напетости.

На основу разумевања ризика војне професије, људске потребе за вером (човек као *homo religiosus*) и поштовања људских права, у многим демократским земљама основне духовне групације друштва имају своје представнике и у војсци. Примера ради, у војсци Холандије католици, протестанти, муслимани, Јевреји, хиндуси и атеисти имају своје свештенике, имаме, рабине и атеистичке саветнике, који не припадају војној хијерархији, што повећава поверење које војници имају према њима.³⁴

³² Кулман Ј., Калахан Ж., *Инијеирисање војске у демократијски поредак – искуства Немачке*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 164.

³³ Борн Ханс, *Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 216.

³⁴ Борн Ханс, *Вишеструка контрола оружаних снага у демократијама: случај Холандије*, у: Хаџић М., наведено дело, стр. 216.

Свештеници у војсци делују као морални саветници сваког појединачног војника. Ови морални ауторитети и духовници превентивно делују на различите злоупотребе положаја и дискреционих права који се могу појавити у војној средини, а саветима и вером могу утицати на смањење ризика од деструктивне и аутодеструктивне употребе наоружања унутар војске.

Друштвени покрети

У модерном свету недопустив је парадокс да се са повећањем значаја неког питања смањује број оних који о њему одлучују. Питања као што су објава рата или употреба нуклеарне енергије представљају проблем за све грађане једне земље, региона, чак и света. Њихово решавање захтева базичну демократију и широку партиципацију грађана. „На таквим питањима се мобилишу грађани, сакупљају се расуте социјалне енергије и људи покушавају да артикулишу и саопште јавности своје ставове и захтеве“.³⁵ Зато све шири утицај на друштвени развој имају друштвени покрети, као главни социјални субјекти у друштвеним променама. Друштвени покрет може се дефинисати као „колективна, јавна, добровољна, масовна, мање или више спонтана акција људи која израста из незадовољених потреба, изражава одређене сукобе интереса, покреће решавање значајних друштвених питања и стреми мањим или већим друштвеним променама“.³⁶ Снага друштвених покрета јесте у њиховој способности да обухвате социјалну енергију маса и, релативно прецизно, формулишу захтеве за одређеним променама.

Мада сваки друштвени покрет израста из незадовољеног система потреба у друштву и захтева за променама постојећег стања, постоји битна разлика између класичних и нових (алтернативних) покрета. Док су класични друштвени покрети деловали у друштвеном простору омеђеном класним сукобима у области рада, производње и дистрибуције друштвеног богатства, алтернативни покрети су усмерени ка квалитетнијем животу у свим димензијама. Нови друштвени покрети нису директно усмерени према власти, немају класни карактер, аутономни су у односу на политичке партије и синдикате и немају универзални политички карактер; окренути су друштву и индивидуи, опредељени за ненасилно решавање конфликта, користе нове методе и форме акције, атрактиван медијски наступ и граде нову опозициону или алтернативну политичку културу. Ови друштвени покрети најчешће се тумаче као покрети око једног проблема или питања (single issue movements).

Неки нови друштвени покрети посебно су заинтересовани за војну сферу. То су мировни, еколошки, антинуклеарни, неофеминистички покрети и покрети за равноправност маргинализованих сексуалних група.

³⁵ Павловић Вукашин, *Друштвени покрети и промене*, Службени гласник, Београд, 2006, стр. 28.

³⁶ *Исто*, стр. 101.

Два последња наведена покрета постављају захтеве за равноправност полова, односно људи са различитим сексуалним оријентацијама, у свим сегментима друштва, па и у војсци. Еколошки покрети боре се против загађивања животне средине, па, у том контексту, указују на штетан утицај који војне активности, наменска индустрија и различито војно наоружање и техника (пре свега авиони, борбена и неборбена возила, експлозивне материје, хемијско, биолошко и нуклеарно наоружање) имају на природу. Антинуклеарни покрет повезује еколошки и мировни покрет; бори се против употребе нуклеарне енергије, како у војне, тако и у мирољубиве сврхе.

Мировни покрет је наследник нешто старијег пацифистичког покрета, а у другој половини двадесетог века јавља се у три велика таласа. У првом таласу (1957–1964) мировни покрет се јавља у облику борбе против атомске бомбе; Други талас (1965–1972) обележио је покрет против рата у Вијетнаму који се брзо ширио у Сједињеним Државама и Европи, повезујући се са студентским и контракултурним (хипи) покретима и црначким покретом за грађанска права и расну једнакост. Трећи талас (1979–1987) који је био најјачи и најмасовнији мировни покрет модерног времена, јавио се као масовни покрет против постављања нових ракета са нуклеарним бојним главама у Европи, а убрзо је артикулисао и друге захтеве. Да би се човечанство спасило нуклеарног рата, нови мировни покрет је захтевао нуклеарно разоружање, конверзију војне у мирнодопску индустрију и демилитаризацију. Једна од кључних замисли Европског покрета за нуклеарно разоружање била је идеја о једностраном нуклеарном разоружању. Амерички мировни покрет залагао се за замрзавање постојећих нуклеарних потенцијала и бранио само дефанзивну нуклеарну опцију („No First Use“). Важан допринос мировном покрету дали су и пензионисани генерали и друге војне старешине, а најпознатија таква организација била је међународна група „Генерали за мир“.

Док су на Западу мировни покрети углавном били покрети за разоружање, мировни покрети на Истоку најчешће су били заинтересовани за демократизацију својих друштава и обезбеђење људских права. Они су учествовали везу између мира и демократског поретка; милитаризованом друштву супротставили су концепт цивилног друштва.³⁷

Најзначајнији допринос нових мировних покрета је њихово перманентно инсистирање на развијању мировне културе. Иако насиље поседује „привлачност ђавола или опаког непријатеља“,³⁸ по мишљењу припадника мировних покрета „ненасиље мора да постане отмена одлика, мода“,³⁹ како у животу појединаца, тако и међу социјалним групама и народима.

Делујући у таласима, мировни покрети су изражавали спремност цивилног друштва да се успротиви свим облицима милитаризације и подржа-

³⁷ *Исио*, стр. 111. и 200–226.

³⁸ Тох Ханс, *Насилници*, Просвета, Београд, 1978, стр. 22.

³⁹ *Исио*, стр. 331.

вљења друштва. Наравно, захтеви друштвених покрета и промене које они изазивају морају се објективизовати у институцијама, како би се обезбедила консолидација и стабилност остварених промена.

Цивилно друштво и демократска цивилна контрола војске у Србији

Домети цивилног друштва у демократској контроли војске у Србији су релативно скромни. Узроци таквог стања су: 1) дуга изузетост Војске од демократске цивилне контроле и митологизација њене друштвене улоге; 2) вишегодишње уздржавање власти да, након демократских промена, изврши реформу цивилно-војних односа и 3) недовољно развијено цивилно друштво.

У цивилно-војном наслеђу српског и југословенског друштва тешко је наћи примере укључивања цивилног друштва у цивилну контролу Војске. Допринос Војске стварању (обнови) државе и очувању поретка учинио ју је центром друштвеног и политичког живота. Њене победе и ратнички квалитети у свести народа добијали су митске димензије. Из тако задобијеног статуса „онтолошког ентитета“⁴⁰ потекло је њено право на сопствену вољу и моћ.

Ни после Другог светског рата цивилно-војни оквири нису проширени. Напротив, ЈНА је била директно потчињена Партији и Вођи – у чијој су личности сажете политичка и војна сфера, што је институционализовано функцијом доживотног председника и војним чином маршала. Политичка моћ ЈНА надилазила је уставне оквири. Заштићена од јавности, идеолошки устројена, са аутономним војним судством, подсистемом школства, засебним здравственим и социјално-пензијским осигурањем, са девизним приходима од извоза наоружања и војне опреме, системом војних економија, војним одмаралиштима и субвенционисаним продавницама, војска је била измештана из, ионако фасадних, институција система, али и одвојена од друштва.⁴¹ Ипак, осамдесетих година прошлога века и у СФРЈ настају антинуклеарни покрет, еколошке групе, омладинске групе, групе за слободу штампе и изражавања, иницијатива за цивилно служење војног рока и сл.⁴²

Режим Слободана Милошевића је, донекле, умањио моћ војне елите, али је војска у њему задржала клијентски статус. За реформу цивилно-војних односа и демократску цивилну контролу Војске у току Милошевићеве владавине нису створене ни почетне претпоставке.⁴³ Али, тада долази до јачања невладиног сектора и буђења цивилног друштва, те настају прве спонтане организације грађана које се, по оцени Жарка Пауновића, могу

⁴⁰ Хацић Мирослав, Мањак претпоставки за демократску контролу ВЈ, у: Хацић М., *Демократска контрола војске и полиције у СРЈ*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001, стр. 63.

⁴¹ *Исто*, стр. 66–3.

⁴² Пауновић Жарко, наведено дело, стр. 44.

⁴³ Хацић Мирослав, наведено дело, стр. 73–84.

назвати невладиним организацијама. Најактивније биле су оне НВО које су се залагале за мир и формирале мировни покрет.⁴⁴ Међутим, режим је НВО увек држао на граници легалности, водећи интензивну медијску кампању против невладиног сектора.

Након демократских промена, октобра 2000. године, испоставило се да ни демократска опозиција Србије није имала јасан програм за адекватно позиционирање Војске у успостављени демократски систем. Изостала је и озбиљна јавна дебата о цивилно-војним односима, а читав проблем је сведен на персоналне промене у војном врху. С друге стране, од државних функционера се све чешће могао чути став да цивилно друштво више није потребно и да треба да се демобилише. Линц и Степан, проучавајући периоде транзиције и консолидације, упозоравају на овакав тренд маргинализације цивилног друштва: „Често демократски лидери у политичком друштву истичу како цивилно друштво, пошто је одиграло своју историјску улогу, треба да се демобилише и тиме допусти развој нормалне демократске политике. Таква аргументација представља лошу демократску теорију и лошу демократску политику“.⁴⁵ Треба знати да „у одсуству цивилног друштва, или у условима његове озбиљне редукције, чак и демократски конципирани аранжмани и институције власти тешко да могу да опстану и издрже своју демократску оријентацију и карактер“.⁴⁶

Неразвијено цивилно друштво у Србији је, пре свега, питање политичке културе. Ауторитарни образац политичке културе, који преовлађује у Србији, не трпи иницијативу и партиципацију грађана, а подстиче уверење да се државном контролом могу решити многи друштвени проблеми. То ствара климу антииндивидуализма и лошу перцепцију властитих интереса појединца. Дуго се сваки покушај укључивања грађана у политику ван политичких странака сматрао сумњивим. Због ниског степена политичке културе (поистовећују се влада и држава), и семантичке сличности појмова често се термин невладин разуме као антивладин. Зато грађани Србије нерадо учествују у неформалним и ванинституционалним облицима деловања. По неким истраживањима само је 4% грађана наше земље активно у НВО, а близу две трећине (64%) изјавило је да нити су, нити би учествовали у ванпарламентарним политичким активностима, као што су потписивање петиција, демонстрације, штрајк, социјални и политички протести. То није довољно за развој цивилног друштва и остваривање његовог демократског потенцијала.⁴⁷

Међутим, истраживања откривају и неке битне слабости НВО. Реч је о недостатку дефинисане базе, одговорности ка „повериоцима“, превеликој фокусираности на експертизу, а малој на аматерски и добровољни јавни рад, недостатку стратешког планирања, повременом уместо планском и

⁴⁴ Пауновић Жарко, наведено дело, стр. 44 и 48.

⁴⁵ Хуан Линц, Алфред Степан, *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998, стр. 24.

⁴⁶ Павловић Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, стр. 171.

⁴⁷ Пауновић Жарко, наведено дело, стр.136, 151–166.

организованом укључивању волонтера, недостатку мониторинга и евалуације и слабо развијеним управљачким структурама.⁴⁸ После демократских промена дошло је и до „одлива мозгова“ из невладиног сектора у државни, чиме су НВО изгубиле на снази.⁴⁹

Жарко Пауновић сматра да би се тешко могло рећи да у Србији постоји цивилно друштво у строжем значењу, јер „број, структура и умреженост постојећих слободних удружења не омогућава друштву да се структурира и координира своје активности, а још мање може да битно утиче на државну политику. Организације су уситњене, фрагментиране, па чак и у конфликтима. Нема довољног броја организација које међусобно сарађују и комуницирају и тиме стварају велики број испреплетаних мрежа на свим хоризонталним нивоима друштва“.⁵⁰

Истраживања Центра за проучавање алтернатива показују да је доминантни однос у нашем друштву – неповерење, које се, чини се, увукло у све поре друштва у Србији. „У нас држава нема поверења у грађане, а грађани немају поверења у државу и њене институције, па ни у тзв. друштвене институције или институције цивилног друштва или институције јавног сектора“.⁵¹ Оптерећени сенкама прошлости и предрасудама, грађани, државне институције и институције цивилног друштва не налазе ваљана решења за проблеме друштва у вихорима транзиције и на врлетним путевима међународних интеграција. Успостављање међусобног поверења је први и најважнији корак ка сарадњи, међусобном надзору и равнотежи, што једино може уродити плодом.

У том смеру су, чини се, кренули цивилно-војни односи у последње три године. Укидањем војног судства и стављањем под демократску цивилну контролу војно-безбедносних структура стекли су се услови за бољи увид јавности у рад оружаних снага. Томе је допринело чешће и квалитетније информисање јавности о току реформи у војсци, одржавање скупова који су се бавили цивилно-војним односима и публикавање Беле књиге одбране. Војна академија се приближила цивилном систему школовања, а њени студенти ће, на крају школовања, поред звања дипломираног официра стећи и одговарајућу цивилну диплому. Почело се и са оспособљавањем жена за војни позив, који је, доскора, био резервисан само за мушки пол. Озбиљно се размишља о увођењу свештеника у редове војске, а сарадња са Српском православном црквом на пољу неговања традиција већ постоји дужи низ година. Такође, покренута је акција „отворен дан“ у оквиру које грађани могу да се упознају са наоружањем и војном опремом, али и условима живота и рада у касарнама у свом месту. О „отопљавању“ односа и враћању поверења у Војску сведочи велики одзив регрута у јуну и септембру 2007. године.

⁴⁸ Исто, стр. 51.

⁴⁹ Хацић Мирослав, наведено дело, стр. 92.

⁵⁰ Пауновић Жарко, наведено дело, стр. 174–175.

⁵¹ Михајловић Срећко, *Грађани у сусрећу са институцијама у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2002, стр 4.

Наравно, хоризонтална контрола Војске треба да се унапређује. Пре свега, потребно је омогућити медијима јасан и објективан увид у војне послове и активности од јавног значаја, без обзира на њихову успешност; затим, омогућити шири утицај компетентних НВО, као што је Центар за цивилно-војне односе, у токове реформе система одбране; треба на време повести јавну расправу о питањима попут чланства у Северноатлантском савезу или учешћу Војске Србије у мировним мисијама и војним операцијама на осетљивим подручјима, као што су Ирак и Авганистан (то не може бити одлука политичке елите); било би добро укључити НВО које се баве хуманитарним правом и заштитом људских права у припреме снага (или посматрача) које се упућују у угрожена подручја – НВО би могле да учествују и у праћењу активности тих јединица, а својим саветима и искуством да допринесу њиховој компетентности и угледу; треба радити на садржајнијој сарадњи Војске и свих основних верских заједница, те интензивирати активности на увођењу духовника у војне јединице; морају се повећати улагања за развој социологије Војске и побољшати услови за теоријско бављење цивилно-војним односима, охрабрити социологе, политикологе и издаваче да се баве овом недовољно истраженом облашћу; треба подржати иницијативе за цивилно-војну сарадњу на локалном нивоу и сл.

„Од снажења грађанског друштва у великој мери зависи успех читавог пројекта демократизације друштва... Започиње се неким политичким пројектом, следећи корак је институционализација, стварање закона и институција, али онај последњи је стварање понашања, навика и културе према којој би се поштовале институције ... То могу да обезбеде само мале мреже тих институција кроз које партиципирају милиони грађана, који на крају, заправо јесу учесници у том великом пројекту... Ако у вредносном систему једног друштва не постоји норма да се демократија живи као неки облик свакодневног живота, онда ће та демократија опет зависити само од односа политичких снага, а не од жеље и консензуса у самом друштву“.⁵²

Закључак

Цивилно друштво је суштински заинтересовано за развој цивилно-војних односа и усвајање најбољег модела демократске цивилне контроле војске. Тај модел би требало да садржи три нивоа контроле: вертикалну (државну), хоризонталну (контролу цивилног друштва) и самоконтролу (почињеност војске је социолошког, психолошког и културолошког порекла). Ипак, укључивање цивилног друштва у надзор над војском је, генерално, текло споро и било је праћено великим расправама и политичким борбама.

У савременим друштвима која прихватају демократске вредности актери цивилног друштва су, мање или више, укључени у надзор над оружаним снагама. Јавност, друштвени покрети, независни медији, невладине органи-

⁵² Ђинђић Зоран, *Улога невладиних организација у демократском друштву*, зборник Улога невладиних организација у демократском друштву, уредио Жарко Пауновић, Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2003, стр. 13.

зације, универзитети и истраживачки институти и верске организације чине испреpletену хоризонталну мрежу различитих односа и утицаја, која није хијерархијски изнад војске, али на коју треба рачунати као на партнера државе. Делујући на основу моћи већине (јавност), информације (медији), знања (универзитети и истраживачки институти), вере (цркве), цивилних права, акције и идеала (НВО и друштвени покрети) ови актери цивилног друштва постају све важнији и потребнији контролори државне власти и војске. У свету захваћеном глобализацијом, у којем је безбедност свих земаља и њихових грађана доведена у питање новим безбедносним ризицима, цивилно друштво нема право да се према систему одбране односи индиферентно, а државна власт нема право да се оглушава о захтеве цивилног друштва.

Цивилно друштво у Србији није у довољној мери развијено, али његов развој је неопходан ако се жели даљи напредак у демократизацији друштва. У Србији, као и у осталим земљама плуралистичке партиципативне демократије, цивилно-војни односи не могу да буду затворени у појмовном пару Војска – државна власт. Пут ка унапређивању цивилне контроле Војске нужно води ка њеном отварању према цивилном друштву, што не би смело да зависи од тренутног односа снага на политичкој сцени. Први кораци на том путу већ су учињени.

Унапређивање хоризонталне цивилне контроле Војске ће, вероватно, захтевати много заједничког рада људи запослених у Војсци и ресорном министарству, изабраних политичких представника грађана и делатника у невладином сектору. Успостављање мостова међусобног поверења и разумевања предуслов је за даљи прогресивни развој цивилно-војних односа.

Литература:

1. Вјатр Жежи, *Социологија војске*, ВИНЦ, Београд, 1987.
2. Дал Роберт, *Дилеме плуралистичке демократије*, БИГЗ, Београд, 1994.
3. Дал Роберт, *Полиархија*, Филип Вишњић, Београд, 1997.
4. Линц Хуан, Степан Алфред, *Демократска транзиција и консолидација*, Филип Вишњић, Београд, 1998.
5. Михајловић Срећко, *Грађани у сусрету са институцијама у транзицији*, Центар за проучавање алтернатива, Београд, 2002.
6. Павловић Вукашин, *Друштвени покрети и промене*, Службени гласник, Београд, 2006.
7. Павловић Вукашин, *Цивилно друштво и демократија*, Службени гласник, Београд, 2006.
8. Пауновић Жарко, *Невладине организације*, Службени гласник, Београд, 2006.
9. Сартори Ђовани, *Демократија – шта је то?*, CID, Подгорица, 2001.
10. Тодорић Слободан, *Цивилно-војни односи*, Војноиздавачки завод, Београд, 2004.
11. Тох Ханс, *Насилници*, Просвета, Београд, 1978.
12. *Улога невладиних организација у демократском друштву*, уредио Ж. Пауновић, Центар за развој непрофитног сектора, Београд, 2003.
13. Хабермас Јирген, *Јавно мњење*, Култура, Београд, 1969.
14. Хантингтон, Семјуел П., *Војник и држава*, Прометеј, Београд, 2004.
15. Хацић Мирослав, *Демократска контрола војске и полиције у СРЈ*, Центар за цивилно-војне односе, Београд, 2001.
16. Хејвуд Енру, *Политика*, Сlio, Београд, 2004.